

Onze stipendiaten in Bayreuth 2014

Een tijdreis met Wagner

door Christiaan Kuyvenhoven

Wie gegrepen wordt door de muziek van Richard Wagner wil maar één ding: een bezoek brengen aan de Bayreuther Festspiele. Het festival in Zuid-Duitsland waar alleen zijn opera's uitgevoerd worden, in het theater dat hij er speciaal voor bouwde. Want Wagner was veel meer dan een componist; hij was de architect van een mythische wereld. Dankzij het Wagnergenootschap Nederland en de Richard-Wagner-Stipendienstiftung kreeg ik begin augustus, samen met Maria Fiselier en MaNOj Kamps, de kans dit Walhalla te betreden. Het stadje Bayreuth stelt eigenlijk niet zo veel voor. Het aantal inwoners is zo'n beetje gelijk aan Almelo en met Nürnberg als dichtstbijzijnde grote stad op ruim 80 kilometer afstand ligt het *in the middle of nowhere*. Toch koos Wagner er voor om juist hier zijn droom te verwezenlijken. In hun koetsje reisde iedere negentiende-eeuwse hotemetoot er in 1876 naar af om het eerste festival bij te wonen. Vol verbazing namen ze op 16 augustus plaats op de houten stoeltjes van het theater. De deuren gingen op slot en het werd donker. Er viel niets te zien! En ineens begon daar de muziek.

Wat mij fascineert en inspireert is dat Wagner het lef had om zo groot te denken en het hem lukte zijn totaalconcept te verwezenlijken. Uiteraard niet zonder slag of stoot, maar eveneens zonder concessies. Mijn hoogste verwachting had ik dan ook bij de vraag: klopt het? Is het een symbiose van de kunsten, zoals Wagner beoogde? Is het geheel groter dan de som der delen? Het antwoord op die vraag is, hoe kan het ook anders: ja. Ook het publiek speelt hierin een grote rol, dat zich traditiegetrouw in smoking en galajurk uitdost. Ik hou daarvan, het is feestelijk en speciaal en geeft je het gevoel terug te gaan in de tijd. Alsof er sinds de negentiende eeuw nooit iets veranderd is. En precies dat zette me aan het denken. Wat is hier sinds die negentiende eeuw eigenlijk veranderd? Los van de regie van de voorstellingen waarschijnlijk niet veel. De codes zijn ongewijzigd gebleven en Wagners concept wordt niet bekritiseerd, integendeel. Het geeft de Bayreuther Festspiele iets sacraals en dogmatisch. Hoe is dat gekomen en wat betekent dat voor de toekomst?

Het festival had nog maar twee edities gekend toen Wagner in 1883 stierf, zijn vrouw Cosima verlamd van verdriet achterlatend. Haar hele bestaan was op hem gebaseerd en nu hij er niet meer was had dat eigenlijk geen zin meer... behalve door de leiding van het festival over te nemen. In de research voor de theatervoorstelling die ik over haar leven maakte, kwam voor mij een vrouw naar voren die haar leven lang in rouw is gebleven. Om geen afscheid te hoeven nemen zou ze hem onsterfelijk maken, lijkt ze te hebben besloten. Op hyper autoritaire wijze leidde ze het bedrijf, bouwde het festival uit tot een familie-imperium en stootte iedereen af die tegen haar in ging. Nee, die tegen Wagner in ging, want zijn geest droeg zij uit. Misschien spreekt Cosima voor mij zo sterk tot de verbeelding, dat ik het bezoek heb ervaren vanuit de fantasie dat ze ieder moment zou kunnen opduiken. Toch denk ik dat het stempel dat ze op het festival heeft gedrukt een permanente afdruk heeft gemaakt. Ongemerkt hebben de volgende generaties haar motief overgenomen: Wagner in leven houden. Dat is vanuit verschillende belangen gebeurd en niet in de laatste plaats het politieke, want 'Wagners kunst was de ware Duitse cultuur.' Een wrange propagatie met de kennis van nu, waarmee je zijn gedachtegoed nooit helemaal kunt loskoppelen van de loop de geschiedenis.

Dus terug naar de kunst op zichzelf; terug naar het artistieke motief van het *Gesamtkunstwerk* waarin Wagner wat mij betreft een moderne man was. Waarin hij het totaal-kunstwerk nastreefde en, vertaald naar deze tijd, de totaal-beleving beoogde. Waarin het totaal bestaat uit alle indrukken die tot je komen bij het bezoeken van een voorstelling: van het gebouw tot de muziek; van de tekst tot de regie; het kostuum tot het publiek; zelfs de ligging van het Festspielhaus – de heuvel waar je tegenop kijkt – speelt er in mee.

Vanuit dat perspectief ontstaat bij de Bayreuther Festspiele een interessant spanningsveld. Omdat er zo sterk vastgehouden wordt aan alle gebruiken, is de enige variabele de regie van de voorstellingen. Die gaat met zijn tijd mee; moderniseert; abstraheert; "conceptueert". En niet zelden zijn deze interpretaties omstreden bij het publiek. Het gevolg is dan ook dat het muziekdrama in zeker zin los komt te staan van het totaalconcept. En het roept vragen op: hoe ziet de toekomst van de Bayreuther Festspiele er uit? Is het te behouden als "levend monument" voor Wagner? Of zal de tijd het ongemerkt een museaal karakter geven? Is dat in Wagners geest? Zou hij niet een enveloppe moeten hebben laten bezegelen, die pas vijftig jaar na zijn dood zou mogen worden geopend en waarin hij opdraagt een nieuw Festspielhaus te bouwen? Je kunt er eindeloos over filosoferen. En dat had ik een mooi onderdeel gevonden van het programma dat voor de 250 internationale stipendiaten was georganiseerd. Inhoudelijk te reflecteren op onze ervaringen en ideeën bij de Festspiele. Niet alleen de mythe te aanschouwen, maar ook de toekomst te beschouwen; de architectuur van zijn wereld te doorgronden en gezamenlijk te bediscussiëren; visies te vormen hoe je Wagners meesterswerk ook in de 21ste eeuw relevant kan laten blijven. Niet vanuit dogma's, maar vanuit een opgewonden enthousiasme over deze visionaire meester. Want ook ik ben er door aangestoken en wens het iedereen toe om een keer in zijn leven een Wagner opera mee te maken op zijn schitterende godenberg.

Een onvergetelijke ervaring!

door Maria Fiselier

Het is zondag ochtend 3 augustus wanneer ik met Christiaan en MaNOj de auto in stap. Ik ben een beetje gespannen, maar ook zeer enthousiast. Ik heb geen idee wat me precies te wachten staat. Gelukkig is de sfeer met de twee mannen meteen goed. Met Wagner's *Fliegende Holländer* luid schallend door de speakers van de auto rijden we rond 4 uur Bayreuth binnen. We waren zo benieuwd naar het Festspielhaus dat we daar eerst rechtstreeks heen zijn gereden en een kijkje hebben genomen. En ondanks het feit dat het huis in een renovatie "hoes" gestoken was, zag het er adembenemend uit. Het Festspielhaus, Haus Wahnfried, de stad, de straten, het hotel, de winkels, werkelijk alles ademt Wagner. Tijdens de openingsspeech voor alle stipendiaten van het jaar 2014 drong het pas echt tot me door. Wauw, ik ben een Bayreuth stipendiaat! En ik mag deze week maar liefst drie opera's beleven! Ik vond het geweldig dat er in totaal 250 stipendiaten uit zo'n 30 verschillende landen waren geselecteerd om naar Bayreuth te mogen komen. De inspiratie en creativiteit in deze groep jongen mensen was zo voelbaar en werkte erg aanstekelijk.

Der Fliegende Holländer was de eerste opera van onze week. We hadden die ochtend een rondleiding gekregen door het Festspielhaus, waar ons alles verteld werd over de bijzondere akoestiek. Ik was heel benieuwd, maar verwachtte er ook niet teveel van, want ik dacht dat ik, als zangeres, al wel redelijk wat kennis had van akoestiek in theaters en zo anders dan wat ik gewend ben kon het toch niet zijn? Nou, ik had het mis. Al bij de eerste noten van de ouverture was ik compleet overrompeld. Dit kon toch niet?! Het was een klank die ik nog nooit eerder zo ervaren had. En mijn verbazing werd alleen maar groter bij het horen van de zangers. Op zo'n afstand de zangers te zien, maar dan wel hun stemmen te horen rinkelen in je oren. Ongelofelijk.

De volgende dag stond *Die Walküre* op het programma. Ik vond het heerlijk om mezelf helemaal onder te dompelen in de wereld van de *Ring*. Omdat de opera zo lang duurt en zoveel pauzes had was je er echt de hele avond mee zoet en dit vond ik heel fijn. Ik hoefde niets anders te doen dan me mee te laten voeren in dit interessante, uitgebreide verhaal. Ik begin nu te begrijpen dat het bijwonen van een Wagner opera niet alleen een avondje uit is, maar bijna een soort meditatie ervaring. Je kunt zo diep in de muziek en het verhaal gaan zitten, dat er even niets anders bestaat dan dat.

Tijdens *Lohengrin*, de derde opera van de week, ontstond er iets wat ik nooit zal vergeten. De deuren waren op hun gebruikelijke, bijna rituele wijze gesloten en de lichten gedimd, toen de ouverture startte. Deze prachtige, breekbare, frêle ouverture die maakte dat de hele zaal op het puntje van hun stoel zat. Ik kon niet geloven hoe breekbaar en ontroerend deze muziek was. En ik voelde dat het gehele publiek de adem inhield. Er ontstond een aandacht, waardering en rust in de zaal waar ik erg ontroerd door raakte. Ik was op dat moment alleen maar dankbaar voor de mooie muziek en zat intens te genieten.

Om echt te begrijpen wat de Bayreuther Festspiele inhouden, moet je het zelf hebben ervaren. En daarom ben ik heel blij en dankbaar dat ik dit heb mogen doen. De sfeer gedurende de hele week was bijzonder. Iedereen was zo bevlogen en geïnspireerd door de omgeving, de muziek, de geschiedenis en ga zo maar door. Ook was het heel erg leuk en

leerzaam om andere jonge musici te ontmoeten. Ik heb contacten gelegd die ik zeker ga onderhouden.

Mijn Wagner compagnons Christiaan en MaNOj zijn beiden zulke leuke, innemende jongens die ik allebei beter heb leren kennen tijdens deze reis. We hebben ontzettend gelachen, veel gepraat en gefilosofeerd en hadden weleens een verschil van mening over de muziek, producties of het leven zelf. Echter, we respecteerden elkaars gedachten altijd en zijn zeker dicht bij elkaar komen te staan door deze ervaring. En het was me een ervaring. Eentje om nooit te vergeten! Ik ben alle leden van het Wagnergenootschap dankbaar en kan niet genoeg benadrukken hoe belangrijk en nuttig deze reis is geweest voor mij als zangeres, artieste, maar zeker ook als mens. Bedankt!

Stipendiaat in Bayreuth 2014

door MaNOj Kamps

Het fenomeen Bayreuth houdt me al jaren bezig, maar ik heb nooit durven denken dat ik er nu al, op 26-jarige leeftijd, eens heen zou kunnen om het van dichtbij te ervaren. Ik ben het Wagnergenootschap dan ook zeer dankbaar, want los van de vraag of ik er zelf ooit zal optreden vind ik het, nu ik er zelf geweest ben, eigenlijk onontbeerlijk dat iemand die wél ooit onderdeel zal zijn van een uitvoering daar - zéker een dirigent of solist - er zelf eens plaats heeft genomen in het publiek. Je moet, als uitvoerende, weten wat het publiek ondergaat als ze dat legendarische Festspielhaus voor zich zien opdoemen (zelfs al wordt het aan de buitenkant gerenoveerd), weten wat het is om al halverwege de middag in de startblokken te staan voor

een opera die langer duurt dan twee gemiddelde Hollywoodfilms bij elkaar (waardoor je nog prima uit eten kunt ná de voorstelling), weten wat het is om quasi-nonchalant te happen van een (eigenlijk veel te dure) worst tijdens een van de pauzes (meerdere pauzes betekenen overigens meerdere worsten), weten hoe het is om plaats te nemen op de parterre, in een loge, of - eigenlijk m.i. de beste plekken - hoog boven in een galerij, weten hoe warm het is (maar je buurman in smoking heeft het nóg warmer), en weten hoe bijzonder het klinkt in die houten zaal, en hoe fijn het is om geen orkest of dirigent te zien, en het spektakel zich als een film te zien afspelen voor je ogen.

De bejubelde akoestiek is voor mij altijd de voornaamste reden geweest om er überhaupt ooit eens heen te willen. De verhalen over hoe de partituren van Wagner 'thuiskomen' in deze zaal, intrigeerden me. Inmiddels schaar ik me, nu ik het gehoord heb, in het rijtje fanatiekelingen die de akoestiek van het Festspielhaus de hemel inprijzen. Het is namelijk écht zo dat de zang je oren als eerste bereikt, geserveerd op een bedje van strijkers, met diepe kleuren van hout en koper, en schaarse accenten van slagwerk. Waar nodig is het sterk en grandioos (en de zangers zijn nog steeds verstaanbaar), of is het klein en breekbaar (de zangersklank zweeft moeiteloos door de zaal, alsof die alleen voor jou bedoeld is).

Pelléas et Mélisande in het Festspielhaus?

Wat zou het geweldig zijn om hier eens een *Pelléas et Mélisande* (Debussy) te horen, dacht ik meteen. Of een *Wozzeck* (Berg). De grote Strauss-partituren (*Elektra*, *Salome*) passen qua orkestbezetting waarschijnlijk niet in deze (zeer oncomfortabele en kleine, hoewel bovennatuurlijk functionele) orkestbak, maar een akoestisch systeem als dit, met zijn houten, holle resonanskasten (om de formanten van de zangers te versterken) en plateaus voor de

verschillende orkestgroepen in de bak (ingedeeld naar aantal dB) zou ook voor dat soort mythische werken wonderen verrichten. Maar het mag niet.

Het testament van Richard Wagner laat alleen toe dat het zogeheten Bayreuth-canon - dat niet eens het gehele oeuvre van Wagner zelf beslaat, maar wél ruimte biedt aan Beethovens 9e en dan alleen bij speciale gelegenheden - er tot in lengte van dagen opgevoerd mag worden. Natuurlijk is dit reeds sedert de instelling van de Festspiele algemeen bekend, maar toch vraag ik me, als jonge kunstenaar, af hoe lang dit nog stand kan houden. Het gegeven dat de producties die tijdens de Festspiele gepresenteerd worden daadwerkelijk in het theater van Wagners droom uitgevoerd worden, maakt ze als kunstuitingen niet onschendbaar of onbekritiseerbaar. Het festival is weliswaar uniek in de wereld door zijn terugkerende focus op één componist en de uitvoeringslocatie die door hem zelf is gecomponeerd, maar ook deze producties zijn onderhevig aan alles wat kunst menselijk maakt.

Ortrud en Elsa in de Lohengrin van Neuenfels

Drie dirigenten

De producties die wij mochten zien, namelijk *Der Fliegende Holländer*, *Die Walküre* en *Lohengrin* o.l.v. respectievelijk Thielemann, Petrenko en Nelsons, waren intrigerend, wisselvallig, maar onbetwist van hoog artistiek niveau op meerdere vlakken. De dirigenten zo verschillend: Thielemann als meester van de dosering en de opbouw, maar die de ensembles aan hun lot overlaat; Petrenko als bedachtzame, warme musicus met oog voor detail maar met minder gevoel voor contrast of opbouw dan zijn oudere collega; en Nelsons die

met zijn ongebreidelde fantasie spannende kleuren uit het Festivalorkest tovert die in eerste instantie verrassen, maar uiteindelijk minder ondersteund worden door architectonisch inzicht in de partituur en dus een opeenvolging van momenten opleveren.

Ook over de regiekeuzes en de zangers zijn uiteraard goede en minder goede dingen te zeggen. Het blijft mensenwerk, ook in Bayreuth. Maar het feit dat het Festivalorkest in wezen een zeer toegewijd ad-hoc orkest is dat één keer per jaar een paar weken bijeen is (met véél, maar zonder absolute continuïteit in de bezettingen, en daarbij ook nog om praktische redenen een roulatiesysteem) maakt bijvoorbeeld dat de 'directe verbinding met de bron', een muzikale cultuur die als van meester op gezelschap doorgegeven wordt, wellicht minder diepgeworteld en ononderbroken is dan bij een orkest als het Concertgebouworkest of in de traditie van de kapel van King's College in Cambridge.

Festspiele openbreken?

Ik ben dankbaar dat ik ten minste één keer dit proces als publiekslid heb mogen ondergaan, min of meer zoals Wagner dat zelf bedoeld heeft. Het was ook Wagner zelf die het stipendiatenprogramma instelde, en dat is een bijzonder gevoel. Ik ben tevens enorm geprikkeld, na ook met diverse uitvoerenden te hebben gesproken, om in de nabije toekomst nog eens terug te gaan, zodat ik tijdens de repetitieperiode voor een geheel nieuwe productie kan zien hoe er met de ruimte, de beperkingen, de schema's, de ego's en de muziek wordt omgegaan vóór de première.

Toch heb ik, de balans opmakend, gemengde gevoelens. Het Festival heeft het op diverse vlakken niet makkelijk met het hoofd boven water houden. Langzaam veranderen er daarom kleine aspecten, zoals bijvoorbeeld het kaartverkoopstelsel waardoor e.e.a. toegankelijker

wordt dan het in het verleden geweest is. Echter, zolang Wagners geest door zijn testament de Festivaldirectie met handen en voeten bindt aan zijn voorwaarden, vraag ik me af of het Festival in deze vorm nog lang kan voortbestaan. De vraag is eigenlijk: wat zou beter zijn, ófwel het blijven vasthouden aan de principes van de meester en er op termijn een punt achter zetten, ófwel bezien hoe die wetten van meer dan een eeuw oud gebogen en/of gebroken zouden kunnen worden om de essentie van Wagners artistieke gedachtegoed ook de komende eeuw door te helpen?

Ik hoop van harte dat ik niet de enige van die 250 jonge uitverkorenen ben die, naast alle mooie ervaringen die ons geboden werden, met die vraag in hun hoofd uiteindelijk uit Bayreuth zijn vertrokken. ♪

Een door Christiaan gemaakt videoverslag is te bereiken via de volgende link:

<https://www.youtube.com/watch?v=To-PaNdaNAI>